

CORPUS

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ • ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

ΗΡΑΚΛΗΣ

Από τον προϊστορικό κυνηγό
στον πανελλήνιο ημίθεο σωτήρα

ΚΗΠΟΙ ΤΗΣ ΕΔΕΜ

Οι γήινοι παράδεισοι της Αρχαιότητας

ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΕΣ ΣΥΝΗΘΕΙΕΣ ΣΤΟ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ

Ένα από τα παλαιότερα μοναστήρια
του Αγίου Όρους

ΔΟΜΗΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΣ

Η ζωή και το έργο του μεγάλου
Κρητικού ζωγράφου

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΓΥΜΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ

Οι οδοί διακίνησης αρχαιοτήτων
στην Άπω Ανατολή

ΗΡΑΚΛΗΣ

Από τον κυνηγό και τον Μυκηναίο ήρωα
στον πανελλήνιο ημίθεο σωτήρα

Ο Ηρακλής και ο Κέρβερος. Ερυθρόμορφος αμφορέας, περί το 520 π.Χ. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου).

Στην ελληνική μυθολογία βρίθουν οι μύθοι οι οποίοι ενσαρκώνουν την αγωνία του αρχαίου ανθρώπου απέναντι στους αμείλικτους όρους που θέτει η ειμαρμένη, αλλά και οι ασύλληπτες και ανεξερεύνητες δυνάμεις της φύσης. Η ανάγκη αυτή και η σύνθεση κοινών μοντέλων δράσης για την εξασφάλιση της τροφής σ' ένα γενικά εχθρικό περιβάλλον δημιούργησαν τον πυρήνα ενός μύθου που αποκρυσταλλώθηκε σε έναν «χαρακτήρα» εξαιρετικά δημοφιλή, σταδιακά πολυσύνθετο και κυριαρχικό στην αρχαία ελληνική μυθολογία. Ως καρπός της ένωσης θεών και θνητών πλάθεται το πρότυπο ενός άνδρα που πραγματοποιεί εξαιρετικά δύσκολα κατορθώματα, κυρίως σε σχέση με άγρια και ατίθασα ζώα, σε τόπους πραγματικούς και φανταστικούς. Ενδεδυμένος με τη λεοντή του και οπλισμένος με το ροπαλό του, αποπειράται, όμοια με τον πρωτόγονο κυνηγό, να ξεγελάσει το θήραμά του και να φέρει πίσω στην κοινότητα την απαραίτητη τροφή. Ανδροπρεπής, ενάρετος και καλοπροαίρετος, μνώδης και υπερφυσικά δυνατός, απέκτησε με το πέρασμα του χρόνου μια εμβληματική υπόσταση - μεταμορφώθηκε σε θριαμβικό ήρωα, στον μέγιστο όλων. Στο πρόσωπο και τις πράξεις του οι Έλληνες αναγνώρισαν τον σωτήρα, τον νικητή όχι μόνο στον Άνω, αλλά και στον Κάτω Κόσμο. Ο καλλίνικος Ηρακλής, ο γιος του Δία, έγινε έτσι ο αγαπημένος σύντροφός τους στο ταξίδι του ονειροχρόνου, ο καλοσυνάτος ημίθεος ήρωας που τους ακολούθησε από τα πρώτα βήματα της ενανθρώπισής τους. Γι' αυτό και κέρδισε τη λατρεία και την αγάπη τους, αυτός ο πανελλήνιος ήρωας που έγινε παγκόσμιος, συγχρόνως με τη μεγάλη διαστολή του Ελληνισμού (το άρθρο παρουσιάζεται με την ενκαιρία της έκθεσης «Ηρακλής, ήρωας μέγιστος», βλ. σελ. 88).

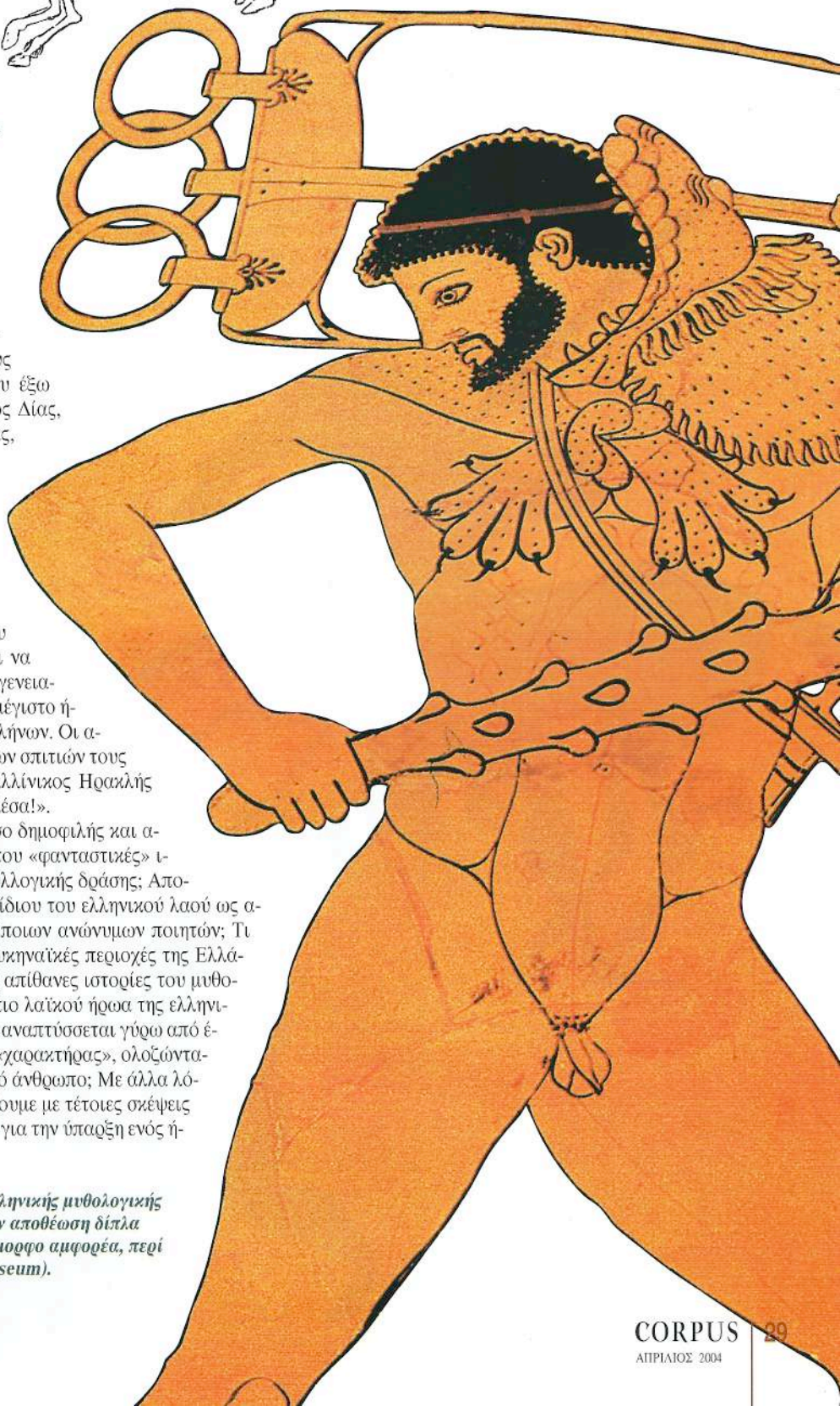

Χαρακτές εικόνες ζώων και «μάγου» με κεφάλι βουάσου, που κρατά πιθανότατα μουσικό τόξο ή διπλό αυλό. Μέρος από επάλληλα χαράγματα, βλ. εικόνα σελ. 11. Παλαιολιθική τέχνη, βραχογραφία στο σπήλαιο Les Trois Freres, Dep. Ariège, Γαλλία (Paolo Graziosi, *Palaeolithic Art*, Faber and Faber (2nd ed.), London 1960, pl. 276 c).

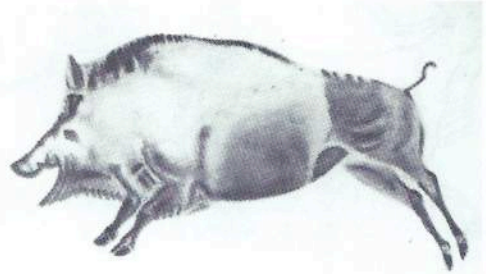
Λτους αρχαίους χρόνους η ιερότητα της οικίας ήταν μεγάλη. Ο φράκτης (το έρκος) οριοθετούσε την εσωτερική γαλήνη της οικογένειας από τους κινδύνους και την ανασφάλεια του έξω κόσμου. Ο ίδιος ο μέγιστος των θεών, ο έρκειος Δίας, κλήθηκε να εγγυηθεί το απαραβίαστο της οικίας, της εστίας και των δικαιωμάτων των ενοίκων της. Ληστές και εχθροί έπρεπε να κρατηθούν μακριά. Υπήρχαν, ωστόσο, και άλλοι κρυφοί και ύπουλοι κίνδυνοι που μπορούσαν να απειλήσουν την οικία: η φαρμακεία και η μαγεία. Αυτά τα απόκοσμα κακά μόνο κάποιος που είχε νικήσει τα πιο φοβερά θηρία, ακόμη και τις σκιές του Αδη και τα φαντάσματα του Υπερπέραν, θα ήταν δυνατόν να τα νικήσει και να εγγυηθεί την ασφάλεια και την ιερότητα του οικογενειακού ασύλου. Και αυτός δεν ήταν άλλος από τον μέγιστο ήρωα, τον Ηρακλή, γιο του μέγιστου θεού των Ελλήνων. Οι απλοί άνθρωποι έγραφαν επάνω από τις πόρτες των σπιτιών τους την ακόλουθη επιγραφή: «Ο γιος του Δία, ο καλλίνικος Ηρακλής κατοικεί εδώ, μην μπάνει λοιπόν κανένα κακό μέσα!».

Για ποιο λόγο, όμως, ο Ηρακλής υπήρξε τόσο δημοφιλής και αγαπητός; Υπήρξαν οι περιπέτειες και οι άθλοι του «φανταστικές» ιστορίες ή μήπως γεννήματα μιας πρωτόγονης συλλογικής δράσης; Αποτελεί ο μύθος του την ιδεαλιστική προβολή του ίδιου του ελληνικού λαού ως αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας επεξεργασίας κάποιων ανώνυμων ποιητών; Τι κοινό μπορεί να έχουν οι δύο πιο σημαντικές μυκηναϊκές περιοχές της Ελλάδας - η Αργολίδα και η Βοιωτία - με τις εντελώς απίθανες ιστορίες του μυθολογικού κύκλου του Ηρακλή; Εάν ο μύθος του πιο λαϊκού ήρωα της ελληνικής (και ρωμαϊκής) αρχαιότητας ξετυλίγεται και αναπτύσσεται γύρω από έναν βασικό πυρήνα ενός «χαρακτήρα», αυτός ο «χαρακτήρας», ολοζώντανος στ' αλήθεια, ανήκε άραγε σε έναν πραγματικό άνθρωπο; Με άλλα λόγια, ο Ηρακλής υπήρξε ποτέ; Ή μήπως κινδυνεύουμε με τέτοιες σκέψεις να ολισθήσουμε σε ψευδοχριστιανικά «πιστεύω» για την ύπαρξη ενός ή-

Ο Ηρακλής υπήρξε ο μόνος από τους ήρωες της ελληνικής μυθολογικής παράδοσης ο οποίος κέρδισε την αθανασία και την αποθέωση δίπλα στους Ολύμπιους θεούς. Λεπτομέρεια από ερυθρόμορφο αμφορέα, περί το 480 π.Χ. (Wurzburg, Martin von Wagner Museum).

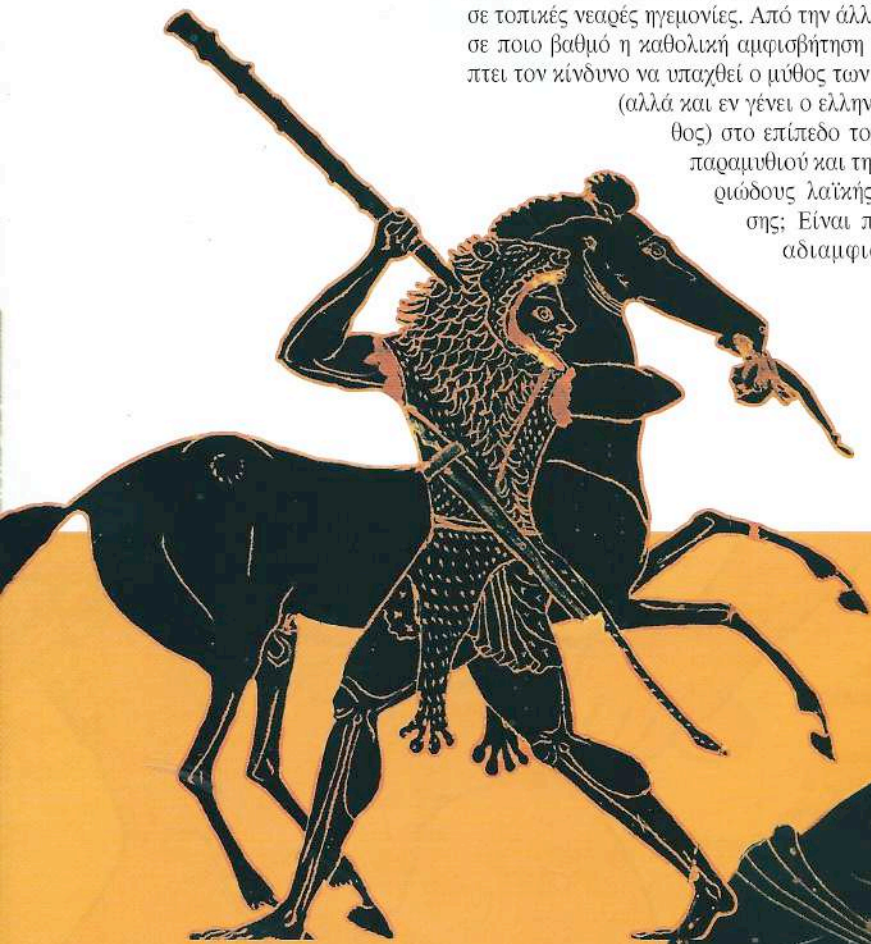

ρωα ο οποίος γεννήθηκε άνθρωπος και ανυψώθηκε σε θεό, εκφράζοντας τον τιτάνο αγώνα των ανθρώπων να λυτρωθούν από το αβάσταχτο και ανέναο μαρτύριο του θανάτου; Έχουν δίκαιο όσοι πιστεύουν πως λειτουργούμε αυθαίρετα, όταν επιχειρούμε να αποκοδικοποιήσουμε το φαινόμενο Ηρακλής μέσα από τη συγκρουσιακή σχέση του με τη θεά Ηρα, στο πλαίσιο μια υποτιθέμενης δωρικής κατάκτησης του μετα(υπό)μυκηναϊκού κόσμου και της περιφημής Καθόδου των Ηρακλειδών; Το ζήτημα εν ολίγοις είναι εάν ο άπιστευτα και κατά τρόπο μοναδικά πλασμένος μυθολογικός κύκλος του Ηρακλή αποτελεί απείκασμα γεγονότων της πρώιμης ελληνικής ιστορίας ή δημιουργήθηκε εκ των υστέρων ακριβώς για να τα εξηγήσει ή ακόμη και να παράσχει την απαιτούμενη νομιμοποίηση σε τοπικές νεαρές ηγεμονίες. Από την άλλη, τέλος, σε ποιο βαθμό η καθολική αμφισβήτηση υποκρύπτει τον κίνδυνο να υπαχθεί ο μύθος των Ηρακλή (αλλά και εν γένει ο ελληνικός μύθος) στο επίπεδο του απλού παραμυθιού και της παιδαγωγικών λαϊκής αφήγησης; Είναι πράγματι αδιαμφισβήτητο

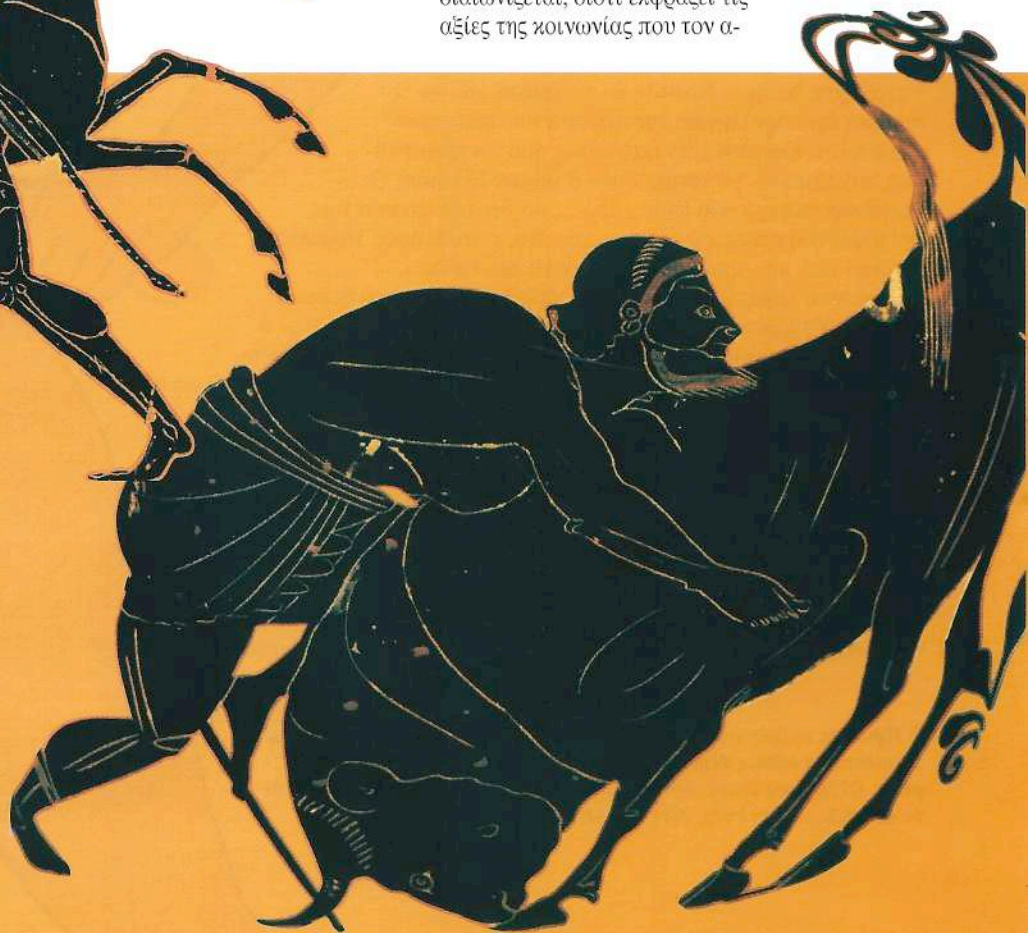

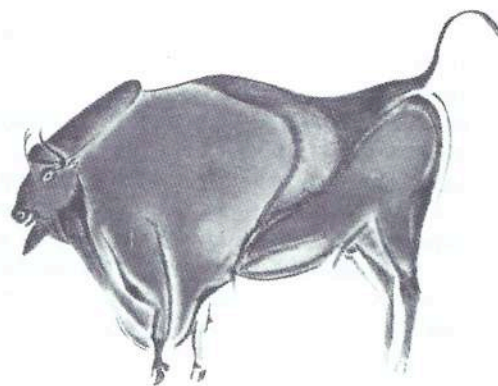
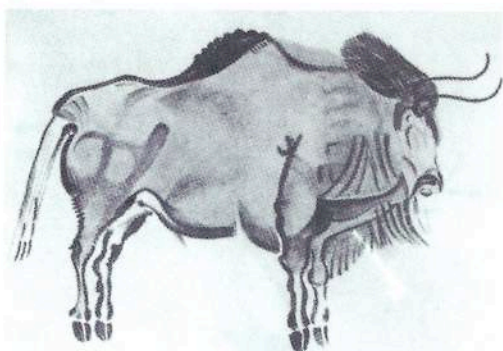
Καλπάζων κάπρος. Βραχογραφία από το σπήλαιο Αλταμίρα της Ισπανίας. Παλαιολιθική τέχνη (Ebert, Reallexicon d. Vorgesch. 7, pl. 106).

πως ο ελληνικός μύθος έχει τη δύναμη να γοητεύει και να αιχμαλωτίζει ακόμη και τις μεγαλύτερες διάνοιες. Η ίδια η γέννηση και η θεμελίωση της Αρχαιολογίας στην Ελλάδα υπήρξε αποτέλεσμα της πίστης στην ιστορικότητα των Ομηρικών Επών και των μεγάλων μυθολογικών κύκλων. Βέβαια από τον 19ο αιώνα έχει διανυθεί πολύς δρόμος στην αρχαιολογική έρευνα, τα συμπεράσματα της οποίας αναθεώρησαν σημαντικά την παλαιά αξιωματική άποψη πως οι μύθοι είναι αληθινές «ιστορίες», με κάποιες εκθετικές παραμορφώσεις. Σημαντικά μπορεί να βοηθήσει στη συλλογιστική μας ένα βασικό χαρακτηριστικό του μύθου, ιδιόμενου ως μια καθαρά «παραδοσιακή αφήγηση». Οτι, δηλαδή, ο μύθος σε σχέση με τα άλλα είδη παραδοσιακής αφήγησης (παραμύθι, ιστορίες με ζώα) λειτουργεί δεσμεντικά στα πλαίσια της κοινότητας: διαιωνίζεται, διότι εκφράζει τις αξίες της κοινωνίας που τον α-

Ο Ηρακλής σφίγγει με το χέρι του ένα από τα σαρκοβόρα άλογα του Διομήδη, το οποίο εικονίζεται να κατασπαράζει έναν άνθρωπο. Παράσταση από μελανόμορφη κύλινα του 510-500 π.Χ. (Λένινγκραντ, Μουσείο Ερμιτάζ).

Βόνασοι όρθιοι.
Βραχογραφίες από το
σπήλαιο Αλταμίρα της
Ισπανίας. Παλαιολιθική τέχνη
(Clark Howell, Early Man,
Life Nature Library, 1966
(1965), 144 - Ebert,
Reallexicon d. Vorgesch. 7,
pl. 105).

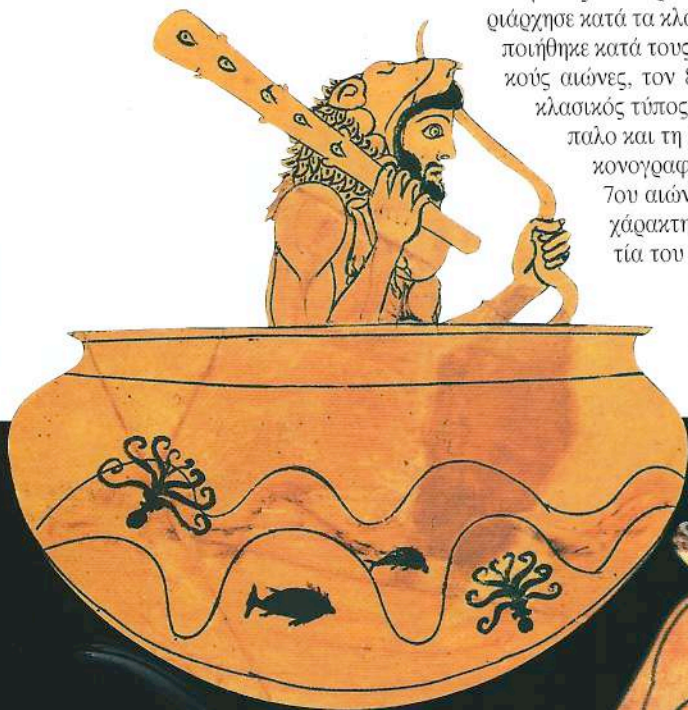
φηγείται και τον παραδίδει στις επόμενες γενεές. Ο μύθος, ως ένα ακόμη αφηγηματικό γλωσσικό μόρφωμα, υπήρξε σαφέστατα στα πρώτα στάδια προφορικός, χωρίς ουδεμία ανάγκη καταγραφής του. Οποιος τον αφηγείτο το έπραττε έχοντας εξασφαλίσει τη συναίνεση και την αποδοχή της κοινότητας. Επρόκειτο, δηλαδή, για ένα μη-αυθαίρετο πνευματικό δημιούργημα που απολάμβανε της επιδοκμασίας από μια ευρύτερη συλλογή κοινωνική αντίληψη. Όταν, λοιπόν, λέμε πως τα μυθολογούμενα γεγονότα αντανakλούν ορισμένες ιστορικές καταστάσεις, τούτο δεν σημαίνει πως απλά «επινοήθηκαν», εκ των ων ουκ άνευ, γι' αυτόν τον σκοπό, για να δικαιολογηθεί το παρόν μέσω της αφήγησης του παρελθόντος.

Ως συλλογικό φαντασιακό, ο αρχαίος ελληνικός μύθος λειτουργεί σε πολλά επίπεδα με μια πρωτοφανή για πνευματικό δημιούργημα ευελιξία. Φαίνεται πιο γόνιμη η άποψη του Walter Burkert πως ο μύθος του Ηρακλή, εν προκειμένω, έχει τον πυρήνα του σε μοντέλα δράσης¹ της κοινότητας που ανάγονται αρκετά πίσω στον χρόνο. Η ιστορία του Ηρακλή μοιάζει, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο καθηγητής Πάνος Βαλαβάνης, σαν ένα «κρεμμύδι». «Στον αρχικό πυρήνα, που δημιουργήθηκε στους προϊστορικούς χρόνους, επικάθονταν συνεχώς νεότερες ιστορίες οι οποίες συγγάλυπταν ή μεταμόρφωναν τις αρχικές. Κάθε εποχή και κάθε λαός, πόλις-κράτος, ποιητής

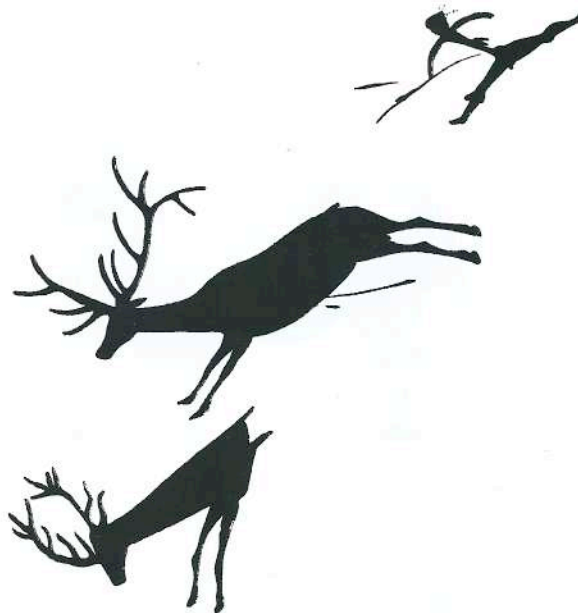

ή διανοούμενος, επιθυμούσε να συσχετίσει με τον Ηρακλή την υπόστασή του, τις διεκδικήσεις του, τη νέα ιδέα ή ανάγκη του. Με τον τρόπο αυτόν αποκτούσε έναν σοβαρό υποστηρικτή, που του προσέδιδε δύναμη και μεγαλύτερη ελπίδα επιτυχίας. Η συμβολική και πολυδιάστατη προσωπικότητα του ήρωα προέκυψε από τη συνεχή χρήση και διαδοχική αναπροσαρμογή του στις ανάγκες και τις αξίες κάθε εποχής². Το ερμηνευτικό αυτό μοντέλο βασίζεται στην άποψη πως ως δημόσια αφήγηση ο μύθος πρέπει να εκφράζει τις προσδοκίες και τις αξίες της κοινότητας. Δεδομένου, όμως, ότι οι αξίες αυτές μεταβάλλονται στην πορεία του χρόνου, αναλόφεινται ο μύθος πρέπει να προσαρμόζεται στις εκάστοτε συνθήκες. Η μυθολογική αφηγηματική ικανότητα, επομένως, δοκιμάζει διαρκώς την προσαρμοστικότητά της, συγχωνεύοντας το κάθε φορά καινούργιο παρά τις δεσμεύσεις της παράδοσης³.

Ο Ηρακλής, καθισμένος μέσα στο χρυσό κέπελλο του Ηλίου («χρύσειον δέπας»), ταξιδεύει στη μακρινή Ερυθραία, πατρίδα του τρισώματου Γηρόνη. Παράσταση από ερυθρόμορφη κύλικα των αρχών του 5ου αιώνα π.Χ. (Ρώμη, Μουσείο Βατικανού).

Ο Ηρακλής έχει καθιρώσει την Κερυννίδα έλαφο, τη «θηλείαν» ελαφίνα, η οποία, κατά τρόπο παράδοξο και αντίθετο με τη φύση, είχε μεγάλα διακλαδίζόμενα «χρυσά» κέρατα. Είναι αξιοσημείωτο πως μόνο το θηλυκό του ταράνδου έχει διακλαδίζόμενα κέρατα, παρατήρηση που οδήγησε στην υπόθεση πως ίσως ο μύθος αυτός μας οδηγεί πίσω στο κυνήγι του ταράνδου στη Σιβηρία (στους Υπερβορέους).

Βραχογραφία με ανοικτό ερυθρό του ανατολικού ισπανικού κύκλου, Mas d'en Josep (Ισπανία, φαράγγι Valltorta), με παράσταση κυνηγιού ελαφιών.

Ο μύθος του Ηρακλή στη μορφή που κυριάρχησε κατά τα κλασικά χρόνια σταθεροποιήθηκε κατά τους δύο πρώτους αρχαϊκούς αιώνες, τον 8ο και τον 7ο π.Χ. Ο κλασικός τύπος του Ηρακλή με το ρόπαλο και τη λεοντή εμφανίζεται εικονογραφικά στο β' ήμισυ του 7ου αιώνα π.Χ., ενώ σε μια εγχάρκτη πόρπη από τη Βοιωτία του 700 π.Χ. εικονίζεται ο ήρωας με τον Ιόλαο να μάχονται τη Λερναία Υδρα. Όμως, τα βασικά (πυρηνικά)

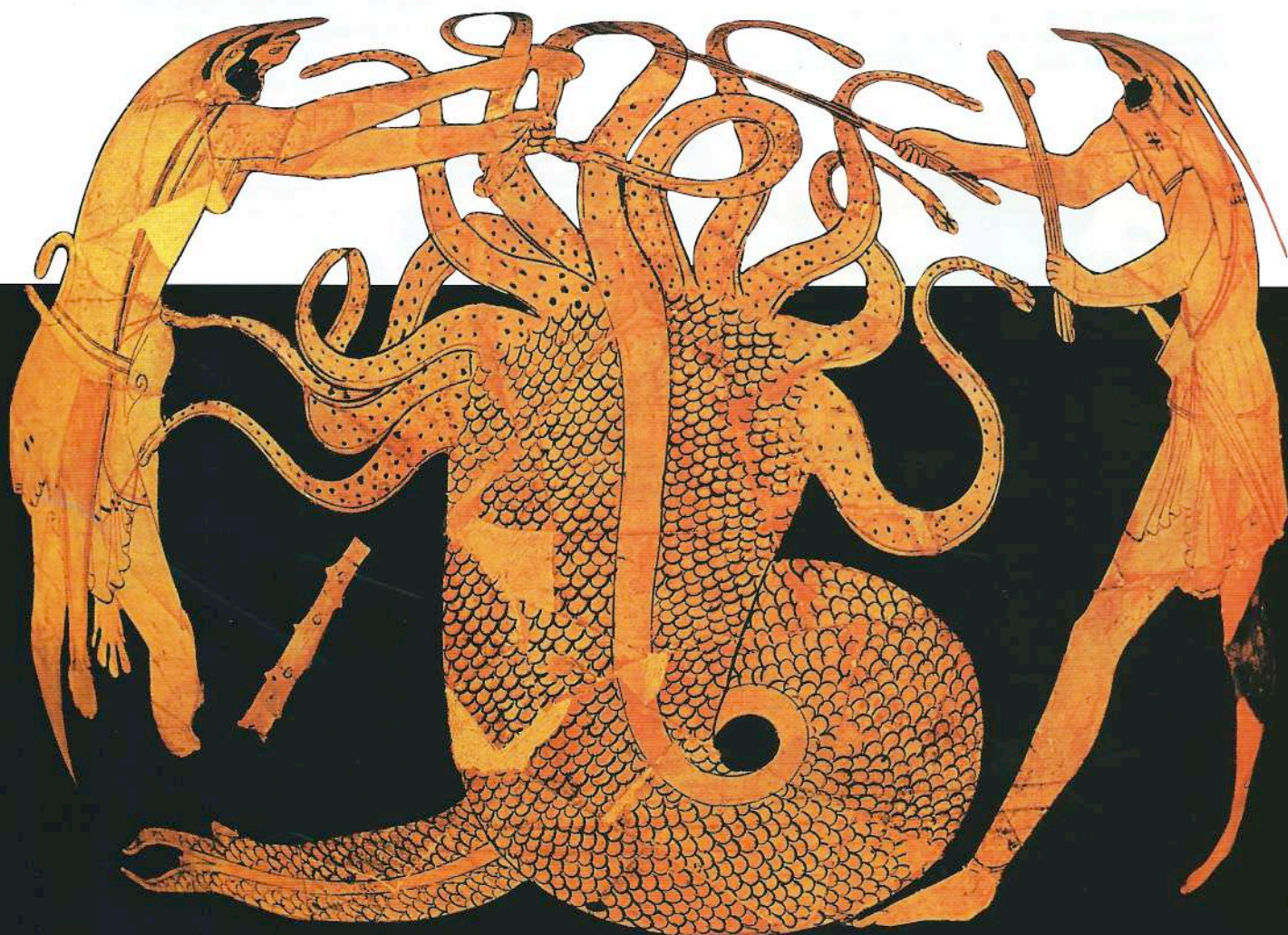
στοιχεία του μύθου, αυτά δηλαδή που συνθέτουν το πρωταρχικό στρώμα, είναι αρχαιότερα από το Ομηρικό Έπος και τα πρώτα τους σπέρματα ανιχνεύονται πολύ νωρίτερα. Ανάγονται στην απώτατη προϊστορική περίοδο του ανθρώπινου γένους, την Παλαιολιθική Εποχή. Ο Ηρακλής ως κυνηγός και δαμαστής (εξημερωτής) των άγριων ζώων, ιδίως ως αναζητητής βοδιών, χαμένων ή κλεμμένων, κατάγεται φανερά από έναν «πολιτισμό κτηνοτρόφων». Πρόκειται για μια περίοδο κατά

την οποία μικρές ομάδες ανθρώπων, μια οικογένεια ή ένα γένος, ή μια ομάδα οικογενειών, αναζητούσαν την τροφή τους στη φύση, από τόπο σε τόπο, με το κυνήγι, το ψάρεμα ή την τροφосуλλογή, προσαρμόζοντας τις κινήσεις τους στους εναλλασσόμενους κύκλους της φύσης. Οι άνθρωποι ζούσαν σε πρόχειρες κατοικίες, κατασκευασμένες είτε από κλαδιά είτε από οστά μεγάλων ζώων, συχνότερα όμως σε σπηλιές ή βραχοσκεπές και εξάρματα. Εκεί στα βάθη των σπηλαίων βρήκαν πολλές φορές καταφύγιο από τα άγρια ζώα και εκεί πραγματοποιήσαν μαγικές τελετές, όπως μας προΐδεάζουν οι αριστουργηματικές βραχογραφίες που ανακαλύφθηκαν σε αυτά. Αυτά τα έργα τέχνης δεν έγιναν βέβαια μόνο για αισθητικούς σκοπούς (Αλταμίρα, Λασκώ κλπ.). Πιθανότατα κανείς προϊστορικός άνθρωπος δεν θα κατέβαινε τόσο βαθιά μέσα στις πλαγιές των βουνών, συχνά σε απόσταση μεγαλύτερη από 600 ή και 1.000 μ. από την είσοδο των σπηλαίων, απλά για να ζωγραφίσει βίσονες, άλογα και ελάφια⁴. Αντίθετα, είναι πιο λογικό να υποθέσουμε πως αποτελούσαν μέρος κοινών δραστηριοτήτων - μοντέλων δράσεων - που ενεργοποιούσαν μια συμβο-

Ομάδα από ελαφοειδή, σε βραχογραφία του σπηλαίου Λασκώ (Lascaux) της Γαλλίας (Paolo Graziosi, *Palaeolithic Art*, Faber and Faber (2nd ed.), London 1960, pl. 170).

Ο Ηρακλής κόβει τα θανατηφόρα πλοκάμια της Λερναίας Υδρας και ο Ιόλαος (δεξιά) τα κωντηιάζει, για να μην ξαναφטרώνουν. Παράσταση από ερυθρόμορφη σταμνο-ψυκτήρα του 480-470 π.Χ. (Εθνικό Μουσείο Παλέρμο).

Χαρακτή και γραπτή εικόνα «μάγου», της Παλαιολιθικής Εποχής, με κέρατα ελαφιού, δορά, ουρά και γεννητικά όργανα άλλων ζώων (απόδοση κατά Breuil), από βραχογραφία στο σπήλαιο Les Trois Freres (Dep. Ariège, Γαλλία) (Paolo Graziosi, *Palaeolithic Art*, Faber and Faber (2nd ed.), London 1960, pl. 275).

λική αναζήτηση, όταν η πραγματική αναζήτηση, το κυνήγι της τροφής, κινδύνευε ν' αποτύχει⁵.

Οι άνθρωποι που δημιούργησαν την Τέχνη των σπηλαίων υπέστησαν όλες τις πιέσεις από τις συνθήκες μιας κυνηγετικής ζωής. Το κυρίαρχο θέμα είναι πάντοτε το κυνήγι, βοδιών και άγριων αλόγων, χωρίς να λείπουν τα ελάφια και άλλα είδη. Το κυνήγι για τον άνθρωπο αυτής της εποχής υπήρξε με βεβαιότητα μια θεμελιώδης μορφή αναζήτησης. Ο προϊστορικός καλλιτέχνης ζωγράφιζε και χάραζε επάνω στην επιφάνεια της σπηλιάς, και, εκεί όπου δεν υπήρχε τίποτε, ξαφνικά εμφανιζόταν ένας βίσσοντας. Για τη λογική του μια τέτοια δημιουργία πρέπει να είχε το αντίστοιχό της στον εξωτερικό κόσμο. Για να είναι μάλιστα η επιτυχία σίγουρη, ζωγράφιζε το ζώο διαπερασμένο από ένα βέλος, όπως θα ήθελε να συμβεί. Η μάχη με το άγριο ζώο ήταν μια κορυφαία στιγμή στη συνείδηση του προϊστορικού ανθρώπου και από την επιτυχία της έκβαση εξαρτάτο η επιβίωσή του. Χρειάζονταν πολύ θάρρος για να αναμετρηθεί κανείς με τα άγρια ζώα και ίσως πολύ περισσότερο για να κατέβει στο βάθος μιας δυσπρόσιτης σπηλιάς, προκειμένου να τα συναντήσει επάνω στις ζωγραφισμένες επιφάνειες, μέσω ενός είδους «τελετουργικής αναζήτησης». Η σπηλιά συμβολίζει, λοιπόν, τον διάυλο προς έναν άλλον κόσμο, το Υπερέραν, όπου αίρονταν οι δεσμευτικές συμβατικότητες της πραγματικής ζωής. Μόνο κάποιος πολύ γενναίος και με ψυχικό σθένος, ίσως κάποιος «μεταμφιεσμένος μάγος», θα είχε τη δύναμη να αντέξει τον φόβο για το άγνωστο και να πραγματοποιήσει

Στην ελώδη λίμνη Στύμφαλο ο Ηρακλής θανάτωσε τις Ορνίθες που λυμάνιωνταν την περιοχή. Από μελανόμορφο αμφορέα του 530 π.Χ. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο).

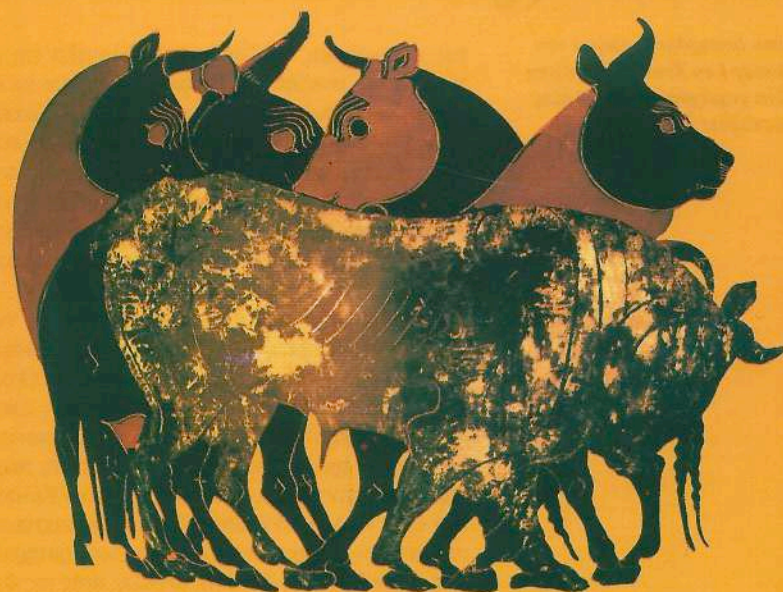
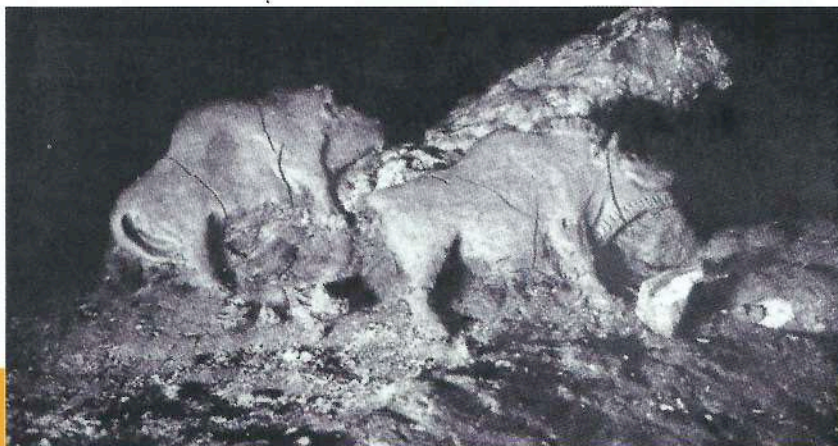
ένα επικίνδυνο ταξίδι στο Υπερπέραν, αναζητώντας τα ζώα που θα εξασφάλιζαν την απαιτούμενη τροφή στην ομάδα.

Ο γενναίος αυτός άνδρας κάθε κοινότητας, όπως αποκρισταλλάσσεται στη συλλογική προϊστορική δράση, είναι κατά την ελληνική παράδοση ο Ηρακλής. Είναι ο «μεταμφιεσμένος μάγος», καλυμμένος με τη λεοντή και την κεφαλή του λέοντα επάνω από τη δική του, όπως οι «μάγοι» με κεφάλια βονάσου ή κέρατα ελαφιού και δορά ζώων (από το σπήλαιο Les Trois Freres, της Γαλλίας). Σε πολλούς κινηματικούς λαούς παρατηρείται η συνήθεια να φορούν μάσκες, για να παγιδέψουν τη λεία τους, μέθοδος ιδιαίτερα αποτελεσματική την εποχή του ζευγαρώματος, οπότε τα αρσενικά ήταν εύκολο να προσελκυσθούν κοντά στον μεταμφιεσμένο κυνηγό. Σε μια εποχή κατά την οποία το κυνήγι ήταν τόσο στενά συνδεδεμένο με τελετουργικές πρακτικές, μάλιστα χωρίς την ύπαρξη ευδιάκριτων ανάμεσά τους ορίων, η χρησιμότητα της μεταμφίσεως συμπλέκεται και συνυπάρχει οργανικά ως βασικό στοιχείο σε μια συμβολική ιεροτελεστία παγίδευσης ζώων. Η λεοντή του Ηρακλή συνιστά ένα στοιχείο με σαφή τελετουργική σημασία και του παρέχει ζωτική ασφάλεια στους άθλους του, αφού θεωρείτο απρόσβλητη από σίδηρο, πέτρα ή ξύλο. Ετσι προστατευμένος, με θάρρος και πονηριά θα ταξιδέψει στο Υπερπέραν μέσα στο χρυσό κύπελλο του Ηλιου («χρύσειον δέπας») και θα φθάσει στη χώρα

του τερατόμορφου Γηρυνή στη μακρινή Ερύθεια, το Κόκκινο Νησί, το οποίο βρισκόταν σε έναν τόπο άγνωστο πέρα από τον μεγάλο Ωκεανό, για να αρπάξει τα περίφημα κοκκινότριχα βόδια. Ο Ηρακλής, αφού σκοτώσει όχι μόνο τον φοβερό Γηρυνή αλλά και τον βοηθό του, τον βοσκό Ευρυτίωνα, ο οποίος είχε για φύλακα τον Ορθο, ένα δικέφαλο σκυλί με φιδίσια ουρά, θα αρπάξει τα βόδια.

Προτού φθάσει στην Αργολίδα, θα περιπλανηθεί σε πολλούς τόπους της Ευρώπης και θα δώσει πολλές μάχες απέναντι σε εχθρούς που θέλησαν να του αρπάξουν τα βόδια. Μέχρι τη μακρινή Σκυθία θα φθάσει, όπου (πάλι) μέσα σε μια σπηλιά θα συναντήσει μια παράξενη διφυή γυναίκα-φίδι, η οποία θα του ζητήσει ως αντάλλαγμα να συννευρευθεί, προκειμένου να του δώσει πίσω τις φοράδες από το άρμα του που του είχε κλέψει. Καρπός αυτής της ένωσης ήταν ο Σκύθης, ο γενάρχη των Σκυθών. Και αυτό το περιστατικό, με την ύπαρξη της σπηλιάς, του εξωφυσικού τέρατος και της εξαφάνισης ζώων, έχει πράγματι όλα τα χαρακτηριστικά

Ο παλαιολιθικός καλλιτέχνης έπλασε με πηλό αυτό το ξενγάρι βονάσων στο σπήλαιο Tuc vt' Οντουμπέρ (Tuc d' Audoubert) της Γαλλίας (Paolo Graziosi, Palaeolithic Art, Faber and Faber (2nd ed.), London 1960, pl. 161b).

Ο Ηρακλής, έχοντας ήδη σκοτώσει τον σκύλο Ορθο, τοξέει τον τριπώμοτο - πτερωτό εδώ - Γηρυνή. Στο πίσω μέρος του ίδιου αγγείου εικονίζονται τα περιπόθητα βόδια του Γηρυνή, που θα αρπάξει ο ήρωας για να τα μεταφέρει στην Αργολίδα. Λεπτομέρειες από μελανόμορφο χαλκινό αμφορέα του 530 π.Χ. (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη).

Στο πιο δυσπρόσιτο τμήμα του σπηλαίου Les Trois Freres στη Γαλλία χαράχθηκαν επάλληλες παραστάσεις άγριων ζώων.

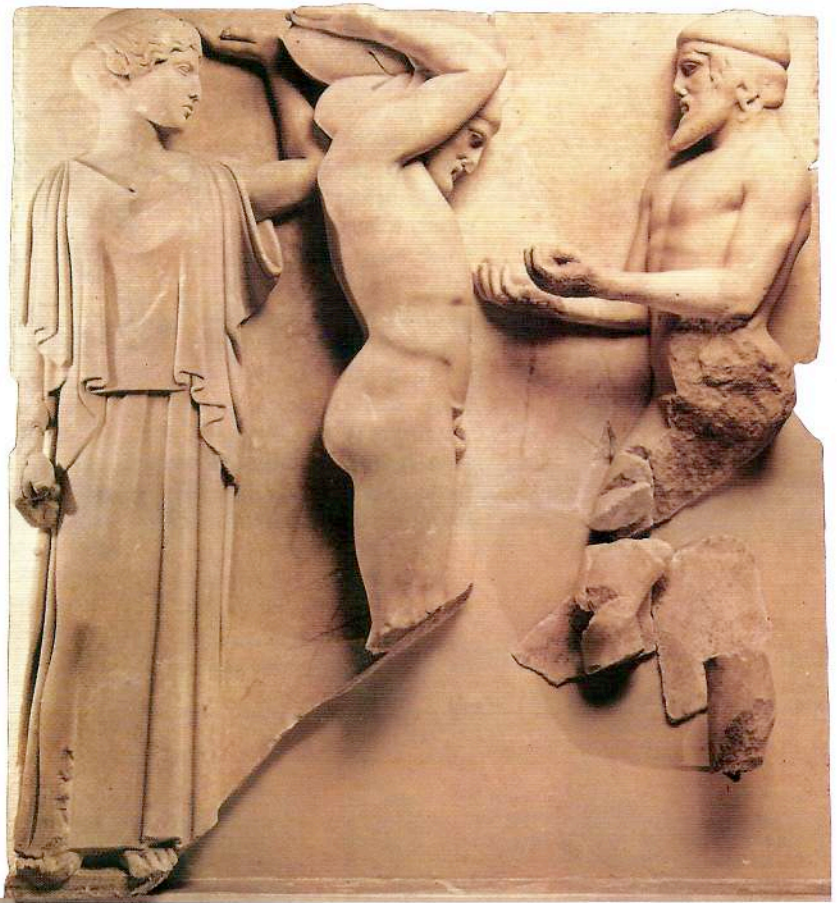
της υπερχόσμιας αναζήτησης. Το μοντέλο της υπερχόσμιας αναζήτησης δύσκολα μπορούν να ανατρέξουν ορθολογιστικές ερμηνείες, όπως αυτές που αναγνωρίζουν στο κύπελλο του Ηλιου είτε μια κωμική εικόνα ενός μέθυσου Ηρακλή, που χρησιμοποιούσε μεγάλα ποτήρια για να πίνει, είτε μια ναυτική ονοματολογία που αφορούσε τους τύπους κάποιων πλοίων που έφεραν αυτό ακριβώς το όνομα, δέλας⁸.

Η πρακτική της καθόδου σε σπήλαια, με την προσδοκία της εξασφάλισης της αφθονίας, είναι ιδιαίτερο γνώρισμα της ελληνικής θρησκείας. Ο ρόλος των σπηλαίων ως υπόγειων θαλάμων, όπου μπορούσε ο προϊστορικός άνθρωπος να επικοινωνήσει κατά τρόπο ευεργετικό με οντότητες πέρα από αυτόν τον κόσμο, είναι γνωστός στην Ελλάδα ήδη από τη Μινωική Εποχή⁹. Στα σταλακτιτικά σπήλαια, οι σταλακτίτες θεωρούντο ως μυστηριώδεις εμφανίσεις της ίδιας της μεγάλης θεάς της Φύσης. Στον υποχθόνιο κόσμο γινόταν η καρποφορία της γης, γι' αυτό και κατά τους ελληνικούς χρό-

νους οι δυνάμεις αυτές προσωποποιήθηκαν στον θεό Πλούτωνα. Αλλωστε, σύμφωνα με την παράδοση, ο Ηρακλής κατά την επιστροφή του από τον Κάτω Κόσμο έφερε μαζί του και τον Πλούτωνα, ο οποίος έγινε επίσης θεός της αφθονίας και χθόνιο γονιμοποιητικό στοιχείο. Σε μια ερυθρόμορφη κύλικα εικονίζεται ο Ηρακλής να μεταφέρει στη ράχη του τον Πλούτωνα, ο οποίος εμφανίζεται να κρατά το κέρασ της Αμάλθειας, γεμάτο αγαθά, για να τα προσφέρει στους ανθρώπους. Η σύνδεση του σπηλαίου με τα βόδια εμφανίζεται κατά τρόπο εμφαντικό στη μινωική θρησκεία, στην οποία υπήρχε ευρέως διαδεδομένη η λατρεία ενός υποχθόνιου θεού σε μορφή ταύρου. Μάλιστα η αντίληψη, που επέζησε και στους ελληνικούς χρόνους, ότι η γη σείονταν από τα κέρατα ενός υποχθόνιου ταύρου, θεωρείται μινωικής προέλευσης¹⁰. Πρέπει ν' αναφερθεί ακόμη πως ανάμεσα στα ευρήματα που έχουν ανακαλυφθεί στα πολυάριθμα σπήλαια, που χρησιμοποιήθηκαν ως χώροι λατρείας κατά τη μακρά Μινωική Εποχή, συχνά απαντούν ταυρόμορφα ειδώλια και βοόμορφα ρυτά. Στο σπήλαιο Σκοτεινό της Κρήτης διάφορες προεξοχές βράχων θυμίζουν στο ημίφως τερατώδη ζώα, ίσως τον τρομακτικό Μινώταυρο.

Με το κυνήγι και την αιχμαλωσία άγριων ζώων συνδέονται οι περισσότεροι άθλοι του Ηρακλή, ώστε να έχει δίκαιο ο Burkert, όταν υποστηρίζει πως δεν πρόκειται για μια ηρωική μορφή με την ομηρική έννοια. Ο Ηρακλής, σε αντίθεση π.χ. με τον Θησέα, δεν μάχεται με πολεμιστές, κακοποιούς ή ληστές, οι οποίοι αντιδρούν στον πολιτισμό και είναι επικίνδυνοι γι' αυτόν¹¹, αλλά αντίθετα είναι ένας αρχέγονος μυθικός ήρωας, λίγο άξεστος, αλλά με ευγενική ψυχή, που έχει ως έργο να δαμάσει τα ζώα και να τα φέρει στον άνθρωπο. Είναι, λοιπόν, ο Ηρακλής η έκφραση του κυνηγετικού αρχικά και του κτηνοτροφικού αργότερα τρόπου ζωής, σε αντίθεση με τον τοπικό ήρωα Θησέα, ο οποίος είναι ένας αγροτικός ήρωας, μιας ειρηνικής και πολιτισμένης ζωής. Εναν συνδυασμό Ηρακλή-Θησέα αναγνωρίζουμε στον άθλο με τη σύλληψη του ατίθασου κρητικού ταύρου. Εδώ, η αργιτιξη μυθολογική παράδοση συνδυάζεται με την αττική, σε μια φανερά προσπάθεια διεύρυνσης της ιστορίας του Ηρακλή στην Αττική, μέσω μιας παράλληλης ιστορίας του Θησέα. Ενώ σε μια αρχική εκδοχή του μύθου ο Ηρακλής συλλαμβάνει τον ταύρο και τον σκοτώνει - πράξη σε απόλυτη συμφωνία με τους πρώτους κυνηγούς τροφής -, σε μια νεώτερη παραλλαγή τον μεταφέρει στο Αργος, για να ενσταυλωθεί στο ιερό της Ηρας, όπου διατηρείτο αγέλη ταύρων. Ο μύθος διηγείται πως η Ηρα δεν δέχεται την προσφορά, αφήνει ελεύθερο τον ταύρο που φθάνει στον Μαραθώνα της Αττικής, όπου επιδίδεται σε καταστροφές, έως ότου τον συνέλαβε και τον σκότωσε ο Θησέας. Πέρα από την προέκταση του μύθου στον αττικό κύκλο του Θησέα, προκαλεί ενδιαφέρον η ποιητική αλλαγή ανάμεσα στον πρωταρχικό πυρήνα του άθλου του Ηρακλή,

όπου σφάζει τον ταύρο, και στον μεταγενέστερο, οπότε πια τον αιχμαλωτίζει και τον εντάσσει σε αγελαίο ενσταυλισμό. Στη νεολιθική Ελλάδα (7η χιλιετία π.Χ.), κυρίως στους γεωργοκτηνοτροφικούς οικισμούς της Θεσσαλίας, η οικονομία βασιζόταν σε μεγάλη αναλογία (80% περίπου) σε αίγες και λίγα πρόβατα. Η αίγα, βέβαια, πολύ λίγο θυμίζει την Κερυνίτιδα Ελαφο, έναν ακόμη άθλο του Ηρακλή, αλλά ορθά έχει παρατηρηθεί πως η αίγα στις τελετουργίες τόσο του Απόλλωνα, όσο και της Αρτέμιδος, αποτελεί ένα υποκατάστατο του ελαφιού σε αληθινή θυσία¹². Σταδιακά, και μετά την εξημέρωση των μικρών μηρυκαστικών, έγινε πιο επιτακτική η ανάγκη της εξημέρωσης μεγαλόσωμων ζώων, κυρίως των βοοειδών. Το μεγάλος μέγεθος και η σχετική επιθετικότητα των άγριων ρατσών είναι εύλογο ν' αποθάρρυναν τους πρώτους αγρότες από το να επιχειρήσουν την εξημέρωσή τους. Ήταν πιο ασφαλές να τα κυνηγήσουν και να τα σκοτώσουν. Όταν αποφάσισαν να αιχμαλωτίσουν και να εξημερώσουν τα μεγάλα βοοειδή, γύρω στο 4000 π.Χ., ο

Στη μετόπη αυτή, από τον ναό του Δία στην Ολυμπία, εικονίζεται ο Ατλαντας να προσφέρει τα μήλα των Εσπερίδων στον Ηρακλή, ενώ, με τη βοήθεια της Αθηνάς, αυτός κρατά στους ώμους του τον ουρανό (Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας).

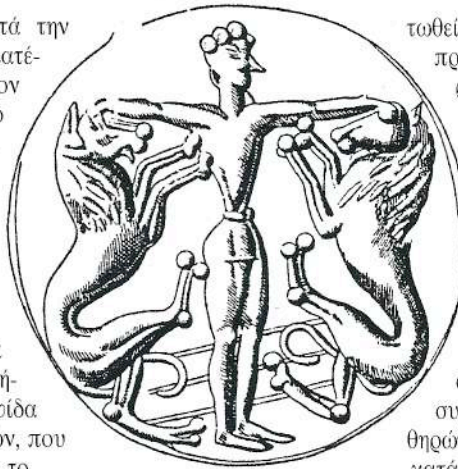

Από την ένωση του Ηρακλή με τη γυναίκα-φίδι στον μακρινό βορρά γεννήθηκε ο Σκύθης, γενάρχη των Σκυθών. Χρυσή επένδυση προμετωπίδας αλόγου από την Ουκρανία, 4ος αιώνας π.Χ. (Λένινγκραντ, Μουσείο Ερμιτάζ)

υπεράνθρωπος βοηθός έρχεται σταδιακά στο προσκήνιο κατά τρόπο εμβληματικό. Ο ήρωας Ηρακλής είναι ο εμψυχωτής και ο συμπαραστάτης που αιχμαλωτίζει με την υπεράνθρωπη δύναμή του τον άγριο ταύρο. Εκτός, βέβαια, από τα μεταγενέστερα αττικά αγγεία, που φέρουν παραστάσεις της σύλληψης του κρητικού ταύρου από τον Ηρακλή, δύο άλλα παραδείγματα αιχμαλωσίας του δυνατού ζώου μάς οδηγούν πίσω στην Εποχή του Χαλκού, περί το 1500 π.Χ. Πρόκειται για τα χρυσά κύπελλα του Βαφειού της Λακωνίας. Στο ένα μάλιστα (κύπελλο II) ο δαμαστής, σε ένα ειδυλλιακό περιβάλλον, συλλαμβάνει τον ταύρο, αφού πρώτα τον έχει προσελκύσει με μια αγελάδα, και στη συνέχεια τον δένει στο πίσω πόδι μ' ένα σχοινί¹³. Η σταδιακή εξημέρωση των βοοειδών και η αποκτούμενη γνώση των αποτελεσμάτων του ευνουχισμού του ταύρου, προσφέροντας ένα υπάκουο ζώο με μεγάλη δύναμη, έδωσε νέες δυνατότητες: αφ' ενός επέτρεψε την εφαρμογή εκλεκτικής αναπαραγωγής - έτσι χρειάζονταν τώρα λιγότεροι ταύροι γι' αναπαραγωγή σ' ένα κοπάδι αγελάδων - και αφ' ετέρου, και ως αποτέλεσμα του ευνουχισμού, οι υπόλοιποι ταύροι, υποβιβαζόμενοι στην κατάσταση του ήρεμου βοδιού, παρείχαν μια πρωτόγνωρη για τα ανθρώπινα μέτρα ελκτική δύναμη.

Η αρχαιολογική τεκμηρίωση στη μυκηναϊκή Τίρυνθα της παρουσίας λέοντα επιβεβαίωσε τις υποψίες του Γεωργίου Μυλωνά¹⁴ ότι ζούσαν αληθινοί

λέοντες στην Ελλάδα κατά την Εποχή του Χαλκού και κατέστησε έτσι ευλογοφανή τον πιο χαρακτηριστικό άθλο του Ηρακλή. Ο αγώνας πολεμιστών με λέοντες υπήρξε αγαπημένο θέμα στους Μυκηναίους ηγεμόνες, όπως φανερώνει η λεπίδα από τον τάφο IV των Κάθετων Λακκοειδών τάφων των Μυκηνών. Αλλά και η παράσταση του «ήρωα», από τη χρυσή ψηφίδα του τάφου III των Μυκηνών, που είναι έτοιμος να πλήξει με το ξίφος του, αν και όχι με ρόπαλο, τον εφορμόντα λέοντα, μας υπενθυμίζει με ποιο τρόπο ένα μοντέλο δράσης, εν προκειμένω η απόδειξη ισχύος και ρώμης στο πλαίσιο μιας κοινότητας, είναι δυνατόν να ενσωμα-

Ο «Πότιος Θηρών» («Κύριος των ζώων»), παράσταση σε σφραγιδόλιθο από την Κυδωνία Κρήτης (Martin Nilsson, *The Minoan-Mycenaean Religion*, (2nd) Lund, 1968, 357, fig. 168).

τωθεί αβίαστα σ' ένα μυθολογικό πρότυπο. Πάντως, η πρωιμότερη παράσταση του άθλου του Ηρακλή με τον λέοντα της Νεμέας προέρχεται από μια βάση ενός υστερογεωμετρικού τρίποδα από τον Κεραμεικό της Αθήνας. Κατά την Κρητομυκηναϊκή Περίοδο δεν απαντούν - τουλάχιστον αναγνώσιμες - μυθολογικές σκηνές, ωστόσο εμφανίζεται συχνά ένας «Πότις ή Πότιος θηρών» («κύριος των ζώων») κατά αντιστοιχία με την Πότινα θηρών, ο οποίος παριστάται σε σφραγιδολίθους και σφραγίσματα ως δαμαστής θηρίων, συνηθέστερα λεόντων. Σ' έναν σφραγιδόλιθο από τις Κυδωνίες ο «κύριος των ζώων» παρουσιάζεται στο κέντρο να δαμάζει δύο λέοντες που εικονίζονται εκατέρω-

θεν κατά τρόπο συμμετρικό¹⁶. Περισσότερο εντυπωσιακή είναι μια παρόμοια παράσταση «κυρίου των ζώων» στη σφενδόνη ενός δακτυλιδιού από ίαση, από τον θαλαμοειδή τάφο 58 των Μυκηνών. Ο πυγμοφόρος άνδρας εικονίζεται και εδώ στο κέντρο να κρατά με τη θηριώδη δύναμή του δύο λέοντες - μάλιστα τον έναν τον κρατά από τον λαιμό και τον άλλον από το πίσω πόδι¹⁷. Αλλωστε, στον άθλο του λέοντα της Νεμέας ο Ηρακλής σκοτώνει το θηρίο με τα χέρια του. Από αυτά δεν προκύπτει βέβαια ότι ο κρητομυκηναϊκός «κύριος των ζώων» είναι ο Ηρακλής. Εντούτοις και στις δύο περιπτώσεις τονίζεται εμφανώς ένα κοινό φανταστικό και ηρωικό-πρωτογονικό στοιχείο, όπου η γυμνή δύναμη διαδραματίζει τον κύριο ρόλο¹⁸.

Στην ίδια κατηγορία ανήκουν και οι άθλοι της αρωπαγής των ανθρωποφάγων αλόγων του βασιλιά της Θράκης Διομήδη και της σύλληψης του Ερμάνθιου Κάπρου. Τα ανθρωποφάγα αλόγα του Διομήδη - συνονόματου του βασιλιά του Αργους, επίσης ιδιοκτήτη αλόγων - είναι και αυτά άγρια

Παράσταση «ήρωα» ο οποίος είναι έτοιμος να πλήξει με το ξίφος τον εφορμόντα λέοντα. Χρυσή ψηφίδα σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου από τον τάφο III των Μυκηνών (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Ο «Κύριος των ζώων» κρατά σε κάθε χέρι από έναν λέοντα. Παράσταση στη σφενδόνη δακτυλιδιού από ίαση (και αποτύπωμα του σφραγίσματος). Από τον θαλαμοειδή τάφο 58 των Μυκηνών (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

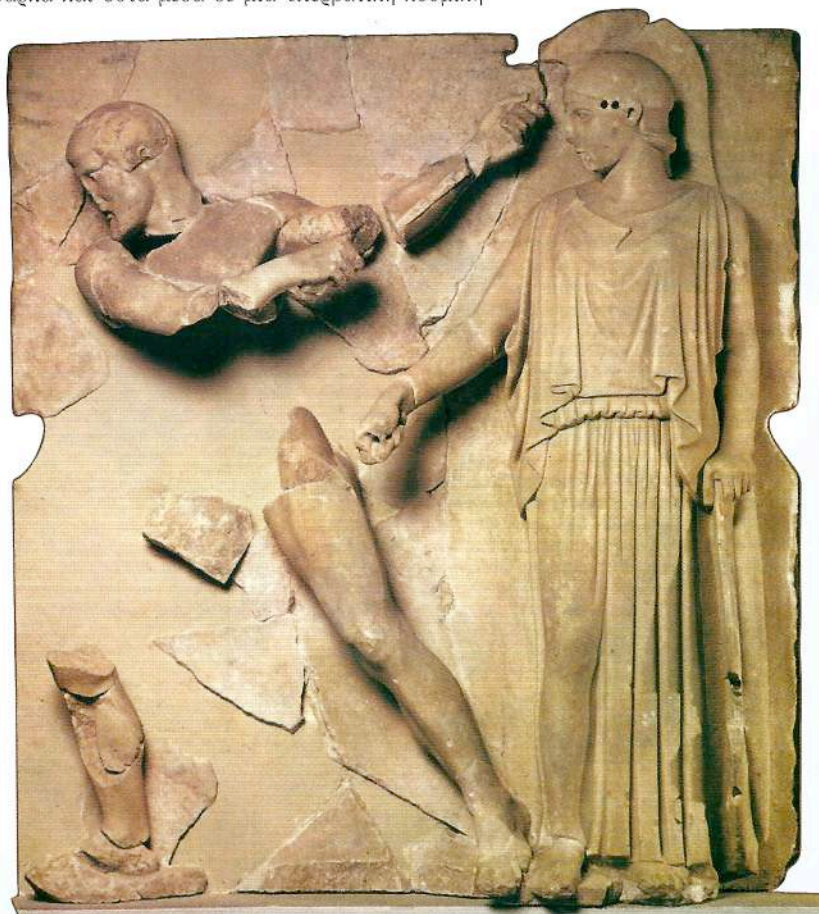
ζώα που πρέπει να δαμασθούν από τον Ηρακλή. Τον Κόπρου, σύμφωνα με μια παραλλαγή του μύθου, ο Ηρακλής δεν μετέφερε δεμένο στον Ευρυσθέα, αλλά τον σκότωσε με το ξίφος του. Οι Μυκηναίοι δεν θεωρούσαν το κυνήγι του κάπρου εύκολη πράξη, αλλά σημαντικό κατόρθωμα. Ακόμη και ο Οδυσσέας είχε τραυματισθεί σοβαρά στο πόδι από έναν κάπρο. Ίσως να φαντάζει ως σύμπτωση, αλλά στην Τίρυνθα, πατρίδα του Ηρακλή, ανάμεσα στις τοιχογραφίες που κοσμούσαν τους τοίχους του ανακτόρου, ξεχωρίζει η γνωστή σκηνή κυνηγιού κάπρου (13ος αιώνας π.Χ.). Σε γενικές γραμμές, φαίνεται ακόμη πολύ ισχυρή η άποψη του Martin Nilsson πως «η μυκηναϊκή τέχνη αντιστοιχεί τόσο καλά στα κατορθώματα του Ηρακλή, ώστε αυτή η σύμπτωση να επιβεβαιώνει σοβαρά τη μυκηναϊκή τους προέλευση»¹⁹.

Υπάρχουν, ωστόσο, τρεις άθλοι του Ηρακλή, η Λερναία Υδρα, οι Στυμφαλίδες Ορνίθες και ο Κόπρος του Αυγεία, και η διαμάχη του με τον τριμορφικό ποτάμιο θεό Αχελώο, που θεωρείται πως ανάγονται στη Μυκηναϊκή Εποχή και απηχούν τις προσπάθειες των Μυκηναίων να διαχειρισθούν τους υδάτινους πόρους - παρότι στους επόμενους αιώνες απέκτησαν έναν άλλον, συχνά μεταφυσικό, συμβολισμό. Η διαχείριση των υδάτινων πόρων - πάντοτε περιορισμένων στον ελλαδικό χώρο - αποδεικνύεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα πως ήταν ανάμεσα στις προτεραιότητες των Μυκηναίων Ελλήνων. Η Λερναία Υδρα έχει υποστηριχθεί από τον καθηγητή Jost Knauss²⁰ ότι είναι μια αλληγορία των μυκηναϊκών εγγειοβελτιωτικών έργων στο μεγάλο έλος που υπήρχε ανάμεσα στη Λέρνα και το Αργος, αιτία θανάτου πολλών ζώων που έβοσκαν στην περιοχή, αλλά και καταστροφής των παρακείμενων καλλιεργειών των εποχών των πλημμυρών. Αν και εδώ έχουμε κωδικοποιημένο ένα μοντέλο κοινής δράσης του προϊστορικού ανθρώπου, τότε η θανάτωση της Λερναίας Υδρας από τον Ηρακλή δεν μπορεί παρά να συμβολίζει την επιτυχή, μετά από πολλούς κόπους, αποστράγγιση του έλους. Σημειωτέον ότι πολύ κοντά στην Τίρυνθα έχουν ανακαλυφθεί τα ερείπια ενός μυκηναϊκού φράγματος, το οποίο κατασκευάστηκε στο πλαίσιο ενός προγράμματος εκτροπής του ορητικού χειμάρρου Μεγάλο Ρέμα στην κοίτη του παρακείμενου ποταμού Αγίου Ανδριανού, ώστε να μην πλημμυρίζει η περιοχή της ακρόπολης. Το μυκηναϊκό φράγμα λειτουργεί ακόμη και σήμερα!²¹ Κάποιο θανατηφόρο κλίμα και την καταστροφή των μέσων διαβίωσης από καταστρεπτικές πλημμύρες πιστεύει ο Knauss πως συμβολίζουν οι Στυμφαλίδες Ορνίθες. Η θανάτωση τους από τον Ηρακλή ενσωματώνει και σε αυτήν την περίπτωση τη διενέργεια μεγαλοφυών αποστραγγιστικών έργων στη Στύμφαλο. Παροχέτευση υδάτων φαίνεται να μπνοοεί και η εκτέλεση του ιδιαίτερου, αν και βρώμικου, άθλου με τον καθαρισμό του Κόπρου του Αυγεία, στο πλαίσιο μιας συμφωνίας με τον Ηρακλή. Αν κατάφερνε να καθαρίσει τους σταύλους του Αυγεία, θα του έδινε ως α-

νάλλαγμα το 1/10 από το κοπάδι των βοδιών του. Τα βόδια αυτά, μάλιστα, δεν ήταν συνηθισμένα, αλλά επρόκειτο για ιερά ζώα του Ηλιου. Αν και ιερά, είχαν συσσωρεύσει τόσες ακαθαρσίες που έκοβαν την ανάσα των ανθρώπων. Ο Αυγείας, που εμφανίζεται ως ένας προϊστορικός Μαικήνας, έχει πολύ σημαντική καταγωγή, αφού είναι γιος του Ηλιου. Το ίδιο του το όνομα, άλλωστε, Αυγείας (πβλ. στο μυκηναϊκό όνομα a-u-ke-wa), σημαίνει αυτόν που κατάγεται από την αυγή, την ανατολή του ηλιου. Στο ίδιο πνεύμα κινείται η πάλη του Ηρακλή με τον ποτάμιο θεό Αχελώο, ο οποίος διεκδίκησε τη μέλ- λουσα γυναίκα του Δηϊάνειρα, και με τον Αλιο γέροντα, τον «γέροντα της θάλασσας». Και με τον Αχελώο ο Ηρακλής έχει να αντιμετωπίσει έναν ταυρόμορφο ποτάμιο δαίμονα. Ο Αχελώος συμβολίζει το ίδιο το πνεύμα του νερού και ετυμολογικά ανήκει σ' εκείνη την κατηγορία των ελληνικών τοπωνυμίων που εμπεριέχουν οργανικά το στοιχείο του νερού: η ρίζα Αχ-, όπου συναντάται στον ελληνικό χώρο, έχει συνήθως σχέση με το υδάτινο στοιχείο [Αχέροντας, Αχερουσία, Αχελώος, Αχαρνές (με αντιμετάθεση Αραχάνες), Αχαΐα, Αχάτης (ποταμός μεταξύ Καμαρίνας και Γέλας Σικελίας) κλπ.]

Οι άθλοι του Ηρακλή με τα βόδια του Γηρυόνη, τη σύλληψη του Κερβέρου και την αρπαγή των Μήλων των Εσπερίδων, στους οποίους όλη η «σκηνική παρουσία» του εκτυλισσόμενου μύθου λαμβάνει σάρκα και οστά μέσα σε μια υπερβατική κοσμική

Ο Ηρακλής καθαρίζει τους σταύλους του Αυγεία. Παράσταση σε μετόπη από τον ναό του Δία στην Ολυμπία, περί το 457 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας).

γεωγραφία, αυτή του Αδη-Θανάτου ή μακρινών απροσδιόριστων τόπων, αποτέλεσαν το υπόστρωμα, στα κλασικά χρόνια, της έκφρασης της θεμελιώδους αγωνίας του ανθρώπου για τον θάνατο²². Έτσι, ο Ηρακλής, από προϊστορικός εκφραστής και εγγυητής της ευημερίας του πολιτισμού των κτηνοτρόφων, θα μεταπλασθεί στα κλασικά χρόνια σε ήρωα που νικά τον θάνατο. Το Υπερέραν αποκτά, λοιπόν, στο πέρασμα του χρόνου μια πολυσύνθετη υπόσταση, ως ένας τόπος όπου συνυπάρχουν στοιχεία γονιμοποιητικά (χθόνια) και στοιχία αποτροπαϊκά. Ο Αδης, ως καθαρά υπερβατικός τόπος, είναι και Πλούτωνας, αλλά και Θάνατος μαζί. Ο Ηρακλής, σε κάθε περίπτωση, είναι ένας ταξιδιώτης που, για να εξασφαλίσει την τροφή, μπορεί να φθάσει σε τόπους μακρινούς, ακόμη και στον Κάτω Κόσμο, στον απέραντο άυλο και παγερό τόπο, όπου βρίσκονται οι σκιές των ανθρώπων. Είναι χαρακτηριστικό και της εξέλιξης του μύθου πως ο Ηρακλής, πριν κατέβει στον Αδη, μνήθηκε στα Ελευσίνια Μυστήρια, μια καθαρά αττική προσθήκη. Είναι ο μόνος μάλιστα από τους θνητούς που τόλμησε να πληγώσει

τον ίδιο τον «πολυμορφικό» Αδη και να του πάρει τα πολύτιμα βόδια. Πρόκειται, μήπως, για μια παραλλαγή των βοδιών του Γηρυνόνη; Η αλήθεια είναι πως ενυπάρχουν και στους δύο άθλους πολλά κοινά στοιχεία²³. Ο κορυφαίος αγώνας του Ηρακλή με τον Κέρβερο, ο οποίος κατά τα άλλα θυμίζει έντονα τον υβριδικό Ορθο του Γηρυνόνη, έδωσε έναν ιδιαίτερο συμβολισμό, όχι πλέον αυτόν της εξασφάλισης της τροφής και της αφθονίας. Στον άθλο της Καθόδου στον Αδη βλέπουμε να υποχωρεί δραματικά η σημασία των βοδιών, αρχίζοντας να λειτουργεί ως δευτερεύον συμπληρωματικό/σημειοθετικό στοιχείο. Το μείζον πλέον ήταν να εκφραστούν μέσα από την κατανίκηση του Κεραβέρου οι βαθύτερες μεταφυσικές ανησυχίες των Ελλήνων της Κλασικής Εποχής. Η νίκη του Ηρακλή επί του φρικτού αυτού ζώου - σύμβολο του Αδη και του Θανάτου - και η αρπαγή των Μήλων των Εσπερίδων²⁴ ήταν οι κορυφαίες πράξεις που εξασφάλισαν στον ήρωα την αθανασία και τροφοδότησαν την ελπίδα του ανθρώπου για σωτηρία ενώπιον του απόλυτου μηδέν, του θανάτου. Ο Ηρακλής καταφθάνει από τον Αδη σώος, σαν φως (ω φάος μολών, Ηρακλής Ευριπίδη, 531), και συμβουλεύει εκείνους που έσωσε από το σκότος του Αδη λέγοντάς τους να «πετάξουν την περιβολή του Αδη και να σηκώσουν το βλέμμα ψηλά, προς το φως, αφού βλέπουν με τα μάτια τους πως έχει πια ευπρόσδεκτα αλλάξει το σκότος του Κάτω Κόσμου»²⁵. Αναφορά ρητή στα Ελευσίνια Μυστήρια.

Μετά την αθανασία, το

Σύμφωνα με μια μεταγενέστερη παράδοση, ο Ηρακλής έφερε στον Άνω Κόσμο ακόμη και τον ίδιο τον Πλούτωνα. Εδώ, εικονίζεται ο ήρωας να μεταφέρει στην πλάτη του τον Πλούτωνα, ο οποίος κρατά και το κέρα της Αμάλθειας-αφθονίας. Παράσταση σε ερυθρόμορφη κύλικα των αρχών του 4ου αιώνα π.Χ. (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη).

Ο Ηρακλής, ως μέγας ενεργέτης των ανθρώπων, ετοιμάζεται να εξοντώσει με το ροπαλό του το «Γήρας». Παράσταση από ερυθρόμορφη πελίκη του 480-470 π.Χ. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου).

επόμενο βήμα ήταν η αποθέωση του ήρωα. Όπως σημείωσε ο Martin Nilsson, ο Ηρακλής δεν έχει τάφο, ούτε μπορούσε να έχει, αφού ο μύθος λέει πως νίκησε τον θάνατο²⁶. Με τον συνεχώς αυξανόμενο ατομικισμό, το μείζον κατόρθωμα του Ηρακλή ήταν ότι νίκησε το γήρας και τον θάνατο. Έγινε, έτσι, ο ευεργέτης της ανθρωπότητας, διότι δεν την απάλλαξε μόνο από τα άγρια ζώα και τέρατα, δεν της εξασφάλισε μόνο άφθονη τροφή, αλλά κυρίως την απάλλαξε από τις ασθένειες και το κακό, έγινε αλεξίκακος. Στο ίδιο «αματιτικό» πνεύμα τοποθετείται και ερμηνεύεται αιτιολογικά και η ίδρυση των Ολυμπιακών Αγώνων από τον Ηρακλή. Ο Λυσίας στον «Ολυμπιακόν» του προβάλλει το επιχείρημα πως ο Ηρακλής ίδρυσε τους Αγώνες για να καλλιεργήσει φιλικές σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων. Η καθιέρωση των αγώνων, στενά συνδεδεμένη με την ηρωολατρία, θεωρείτο ότι θεράπευε την κοινωνία από συμφορά, με την έννοια ότι ευνοούσε την ανάπτυξη συλλογικού πνεύματος, επιτρέποντας τη συμμετοχή όλων και συντελώντας στην υποχώρηση φατριαστικών συναισθημάτων²⁷. Έτσι, ο Ηρακλής μέσω των Ολυμπιακών Αγώνων προώθησε την ομόνοια ανάμεσα στους Έλληνες, την προϋπόθεση γιούσι κοινωνικού ιστού.

Ο Ηρακλής, ένα καθαρά μυκηναϊκό αντίγραφο του μυκηναϊκού πολιτισμού²⁸, γίνεται κατά τη φράση του Πινδάρου «ήρωας θεός» (Νέμεα 3, 22), συνθέτοντας τη μυκηναϊκή αντίληψη περί ενός «ενδιάμεσου τύπου των ημιθέων και των ηρώων»²⁹. Ο Ηρακλής είναι ο θνητός άνθρωπος που γίνεται θεός, γεγονός το οποίο αποτελεί εξάρτηση στην ελληνική μυθολογία. Τη μυκηναϊκή προέλευση του ήρωα Ηρακλή υποδηλώνει, επίσης, η στενή σχέση του με την Ηρα, που έχει αντιστοιχία με τον ήρωα Πλάι στη μεγάλη θεά της μυκηναϊκής θρησκείας. Ηρα και Ηρακλής, και οι δύο με έντονο αργίτικο εντοπισμό, δρουν μαζί στον μύθο και τη θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων από τη Μυκηναϊκή Εποχή και μετά. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, πως ο αρχαιότερος ναός στην Ολυμπία είναι το Ηραίο, ένας τόπος στενά συνδεδεμένος με τον Αργίτη Ηρακλή και τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Αν η Ηρα είναι ο τύπος της κρητομυκηναϊκής Μητέρας-θεάς, πρέπει να είχε έναν αρσενικό σύντροφο. Και αυτός, βέβαια, δεν ήταν ο άπιστος σύζυγός της Δίας, αλλά ο Ηρακλής, ο οποίος αντανάκλα με το όνομά του την κοινωνική θέση των δύο φύλων, σε μια κοινωνία όπου ο γιος λαμβάνει το όνομα της μητέρας του³⁰. Το παράδοξο είναι πως η εχθρότητα της Ηρας προς τον Ηρακλή αντισταθμίζεται από αναμνήσεις μιας άλλης, πολύ οικείας σχέσης. Η Ηρα είχε ιερό στη Σπάρτη το οποίο ίδρυσε ο Ηρακλής, ως ευγνωμοσύνη για τη βοήθεια που του προσέφερε στη διαμάχη του με τον Ιπποκόοντα. Τη βοήθησε στην πάλη της με τον Πορφυρίωνα και επίσης, όταν γύρισε από τον Κήρτο των Εσπερίδων, η Ηρα τον καλωσόρισε με μεγάλη προθυμία. Πρόκειται για μια ιερογαμία μιας σχέσης η οποία αντιστρόφως στους ιστορικούς χρόνους με τον κυριαρχικό ρόλο του

Δία σε έναν επερχόμενο συγκρητισμό της μητριαρχικής θεάς με τον πατριαρχικό θεό. Ο Ηρακλής μέσα από αυτή τη «μεταβολή» όχι μόνο επιβίωσε, αλλά και ισχυροποιήθηκε, προβάλλοντας ως κορυφαίος ημίθεος ήρωας: ο μεγάλος βοηθός του ανθρώπου απέναντι στον φόβο του θανάτου. Ιδιότητες που θα διατηρήσει έως το τέλος των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων. **C**

Ο Ηρακλής χρειάστηκε να διεκδικήσει τη μέλλοντα γυναίκα του Δηϊάνειρα από τον ποτάμιο θεό Αχελώο. Εδώ, μάχεται με τον Αχελώο, του οποίου έχει ξεριζώσει το ένα κέρατο. Περί το 460-450 π.Χ. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Walter Burkert, *Ελληνική Μυθολογία και Τελετουργία, ελληνική μετάφραση ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997*.
2. Πάνος Βαλαβάνης, *Ο Ηρακλής αντέχει στον μύθο, Το Βήμα, Κυριακή 1/2/2004*.
3. Fritz Graf, *Ελληνική Θρησκεία (VI), στο «Εισαγωγή στην Αρχαϊογονία», τόμος Α' Αρχαία Ελλάδα, σελ. 482, ελληνική μετάφραση εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2001*.
4. Grahame Clark - Stuart Piggott, *Προϊστορικές Κοινωνίες, ελληνική μετάφραση εκδ. Καρδαμίτσα, σελ. 106, Αθήνα 1980*.
5. Walter Burkert, *ό.π.*, σελ. 149.
6. V. Gordon Child, *Ο άνθρωπος πλάθει τον εαυτό του, ελληνική μετάφραση εκδ. Ράππα, σελ. 106, Αθήνα 1973*.
7. Grahame Clark - Stuart Piggott, *ό.π.*, σελ. 110.
8. Ι.Θ. Κακρής, *Ελληνική Μυθολογία, Εκδοτική Αθηνών, σελ. 62, Αθήνα 1986*.
9. Martin P. Nilsson, *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, pp. 53-68, Lund, Second Revised Edition 1968.
10. Νικόλαος Πλάτων, *Κρητομυκηναϊκή Θρησκεία, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, εκδ. Σάκκουλα, σελ. 41, Θεσσαλονίκη*.
11. Martin P. Nilsson, *Ελληνική Λαϊκή Θρησκεία, ελληνική μετάφραση εκδ. Εστία, σελ. 54, Αθήνα 2000 (2η)*.
12. Walter Burkert, *ό.π.*, σελ. 153.
13. Σπυρίδων Μαρινάτος, *Κρήτη και Μυκηναϊκή Ελλάς, Hirmer Verlag Munchen 1959, στα ελληνικά Εκδόσεις Αθηνών, σσ. 119-20, εικ. 178-185*.
14. George Mylonas, *The Lion in Mycenaean Times, Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών (III) 1970, σσ. 421-25*.
15. Martin P. Nilsson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Θρησκείας, ελληνική εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1999, σελ. 27*.
16. Martin P. Nilsson, *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, 357, fig. 168, Lund, Second Revised Edition 1968.
17. Γεώργιος Μυλωνάς, *Πολύχρωμοι Μυκηναί, Εκδοτική Αθηνών, σελ. 188 / εικ. 143, Αθήνα 1983*.
18. Ι.Θ. Κακρής, *ό.π.*, σελ. 35.
19. Martin P. Nilsson, *Η Μυκηναϊκή Προέλευση της Ελληνικής Μυθολογίας, ελληνική μετάφραση εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1985, σελ. 225*.
20. Jost Knauss, *Υστεροελλαδικά Υδραυλικά Έργα. Ερευνητικές για την υποδομή υδραυλικών έργων διαχείρισης υδάτων κατά τη μυκηναϊκή εποχή, Σύλλογος για τη Μελέτη και*
21. *Διάδοση της Ελληνικής Ιστορίας, σελ. 73, Αθήνα 2002. Βλ. επίσης Αλεξάνδρα Τράντα-Νικόλη, Οι άθλοι του Ηρακλή και τα υδραυλικά έργα των Μυκηναίων, Corpus 52, Αγγ. Σεπτ. 2003, σελ. 28*.
22. Jost Knauss, *ό.π.*, σσ. 67-73.
23. Πάνος Βαλαβάνης, *ό.π.*
24. Ι.Θ. Κακρής, *ό.π.*, σελ. 68.
25. Ο Martin Nilsson θεωρεί τον άθλο αυτό μινωικής προέλευσης (Η Μυκηναϊκή Προέλευση της Ελληνικής Μυθολογίας, ελληνική μετάφραση εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1985, σελ. 226).
26. Ηρακλής, Ευριπίδης, 563-4.
27. Martin P. Nilsson, *Η Μυκηναϊκή Προέλευση της Ελληνικής Μυθολογίας, ελληνική μετάφραση εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1985, σελ. 199*.
28. Richard Seaford, *Ανταπόδοση και Τελετουργία, ελληνική έκδοση ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003, σελ. 206*.
29. Martin S. Ruizperez - Jose L. Melena, *Οι Μυκηναίοι Έλληνες, εκδ. Καρδαμίτσα, σελ. 166, Αθήνα 1996*.
30. Ι.Θ. Κακρής, *ό.π.*, σελ. 119.
31. George Thomson, *Η Αρχαία Ελληνική Κοινωνία. Το Προϊστορικό Αιγαίο, Εκδοτικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα 1954, σελ. 200*.